

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΗΜΟΥΛΗΣ

*Welcome to Dismaland: Εξουσία με μορφή ελευθερίας στο παράδειγμα της ελευθερίας της τέχνης**

■ ΓΙΑ ΜΙΑ ΟΝΤΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΚΡΙΣΙΑΣ

Οι περί λογοκρισίας ακαδημαϊκές αναφορές επικεντρώνονται συνήθως στην ανάλυση των ειδών της (αυτο- ή ετερο-, επίσημης ή ανεπίσημης) λογοκρισίας, στην απαρίθμηση και στο σχολιασμό υποθέσεων λογοκρισίας, καθώς και στη σκέψη γύρω από τα όριά της. Οι πολιτικές συζητήσεις περί λογοκρισίας επικεντρώνονται στην αποτίμησή της (συνήθως αρνητική), εμφανίζοντας την ως σύμβολο αυταρχισμού ή κατάρπτωσης ενός καθεστώτος. Είναι λιγότεροι, αλλά όχι αμελητέοι εκείνοι που επιχειρηματολογώντας σε πολιτικό επίπεδο θεωρούν τη λογοκρισία (εντός κάποιων ορίων) αναγκαίο μέσο για την προστασία αξιών (ηθική, θρησκεία, προστασία των παιδιών, εξειρήνευση).

Το παρόν κείμενο εστιάζεται στο καλλιτεχνικό πεδίο, συμπεριλαμβανομένης της σάτιρας, με σκοπό να εξετάσει κάτι που θεωρούμε βασικό και παραμελημένο: την *οντολογία* της λογοκρισίας, δηλαδή την απάντηση που δίνεται στο ερώτημα «τι είναι λογοκρισία». Αν συμβουλευτούμε λεξικά και ειδικές μελέτες, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει ομοφωνία για τον ορισμό. Η λογοκρισία θεωρείται μέσο παρέμβασης που έχει σκοπό να απαγορεύσει ορισμένο λόγο, πράξη ή δράση. Αυτός ο ορισμός μάς φαίνεται προβληματικός διότι εμφανίζει τη λογοκρισία ως κάτι αρνητικό, ενώ στην πραγματικότητα η λογοκρισία παράγει πολιτικά (και αισθητικά) αποτελέσματα, ακριβώς όπως και ο λόγος, η πράξη ή η δράση που λογοκρίνεται. Ένας εισαγγελέας που απαγορεύει την προβολή μιας ταινίας και ένας χριστιανικός όχλος που επιτίθεται σε ηθοποιούς διαλύοντας μία θεατρική παράσταση παράγουν αποτελέσματα, προφανώς διαφορετικά από εκείνα που θέλησαν να παραγάγουν οι συντελεστές των έργων, αλλά εξίσου «θετικά» (με την έννοια της παραγωγής-δράσης).

Λαμβάνοντας υπόψη τη «θετικότητα» της λογοκρισίας, πρέπει να την ορίσουμε ως απόφαση και πράξη που εκφράζει πολιτικές (ορισμένοι θα πουν αξιακές) επιλογές, ακριβώς όπως και η δράση που συνιστά αντικείμενο της

* Για την πολλαπλή συνδρομή στη σύνταξη αυτού του κειμένου ευχαριστώ τον Δημήτρη Χριστόπουλο.

λογοκριτικής καταστολής. Καταστέλλεται κάτι με σκοπό να πάρει τη θέση του κάτι διαφορετικό. Αν ο καλλιτέχνης αντιλαμβάνεται τη δημιουργία του ως έκφραση ελευθερίας, ο λογοκριτής (ανεξάρτητα του αν είναι θεσμικός ή «αυθόρμητος» ή ακόμα και εσωτερικευμένος από τον καλλιτέχνη) επιχειρεί επίσης να εκφράσει κάτι που πηγάζει από τη δική του βούληση ελεύθερης έκφρασης. Αμφότεροι επιχειρούν να μεταβάλουν τα όρια του επιτρεπτού, άρα το συσχετισμό δύναμης μεταξύ ομάδων που θέλουν να επηρεάσουν το δημόσιο πεδίο.

Οι ακόλουθες σύντομες σκέψεις επιχειρούν να δείξουν τη δομική ομολογία της ελευθερίας της τέχνης με τη λογοκρισία και να απαλλάξουν τη σκέψη από μετωνυμίες και ευφημισμούς που βασίζονται σε εσφαλμένες ερμηνείες των αντιπαραθέσεων περί λογοκρισίας.

■ Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ

Οι οπαδοί της ελευθερίας του λόγου επικαλούνται συχνά μία φράση του Γερμανού συγγραφέα Κουρτ Τουχόλσκι. Πρόκειται για την επιλογική και ρητορική ερώτηση σε ένα άρθρο που δημοσίευσε το 1919 σε εφημερίδα του Βερολίνου: «Τι επιτρέπεται να κάνει η σάτιρα; Τα πάντα».¹²⁸ Η φράση εκφράζει λακωνικά μία ισχυρή νομική και πολιτική παράδοση που προβάλλει και υπερασπίζει έναν απόλυτο φιλελευθερισμό: Όλα επιτρέπονται στην τέχνη και για την τέχνη. Αυτή η θεώρηση είναι διαρκώς παρούσα στις συζητήσεις και στα σκάνδαλα περί έργων τέχνης και σάτιρας. Ορισμένοι την ασπάζονται ασμένως (*θέση της απολυτότητας*).¹²⁹ Άλλοι τη βλέπουν με κριτικό μάτι, ανήκοντας σε δύο υποομάδες. Η πρώτη δέχεται ότι υπάρχουν ισχυροί πολιτικοί και νομικοί λόγοι για την υπεράσπιση της ελευθερίας του λόγου και της τέχνης ακόμα (και ιδίως) όταν ενοχλεί. Θεωρούν, ωστόσο, αναγκαίο να τεθούν περιορισμοί για να αποφεύγονται καταχρήσεις του δικαιώματος (*θέση της αναλογικότητας*).¹³⁰ Η άλλη ομάδα απορρίπτει, για λόγους αρχής, την ελευθερία που ενοχλεί τους άλλους, ασπαζόμενη αντιφιλελεύθερες θέσεις. Δεν προτιμά τη θρησκευτική ή κάποια άλλη συνταγματική ελευθερία. Επιλέγει να υπερασπίσει θεσμούς όπως τη θρησκεία, το έθνος, την οικογένεια ως συλλογικές

128. «Was darf die Satire? Alles». Ανακτήθηκε από [https://de.wikisource.org/wiki/Was_darf_die_Satire%3F_\(Tucholsky\)](https://de.wikisource.org/wiki/Was_darf_die_Satire%3F_(Tucholsky))

129. Ενδεικτικό παράδειγμα: Τσακουράκης, Στ. (2006). *Θρησκεία κατά τέχνης*. Αθήνα: Πόλις.

130. Tulkens, F. (2008). "Les conflits entre les droits fondamentaux. Regards croisés sur les articles 9 et 10 de la CEDH". In Venice Commission (ed.). *Tackling blasphemy, insult and hatred in a democratic society*. Strasbourg: Council of Europe, pp. 301-312. Αυτή τη θεώρηση ακολουθεί το μεγαλύτερο μέρος της νομολογίας περί συγκρούσεων τέχνης και άλλων δικαιωμάτων. Βλ. Θεοδόσης, Γ. (2000). *Η ελευθερία της τέχνης*. Αθήνα: Καστανιώτης. Κτιστάκης, Γ. (2004). *Θρησκευτική ελευθερία και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου*. Αθήνα: Σάκκουλας.

αξίες που ουδείς δικαιούται να θίγει με σκοπό να εκτονωθεί, να προβληθεί ή και να κερδίσει χρήματα (θέση του κοινοτισμού).¹³¹

Ο κοινοτισμός αμφισβητεί εν γένει τις εννοιολογικές κατηγορίες και τους Λόγους των «δυτικών» human rights, και μπορεί να οδηγήσει σε παραληρηματικές θεωρήσεις της κοινωνίας και σε κυριολεκτικά παράλογες δράσεις. Τα παραδείγματα είναι πάμπολλα. Αρκεί να αναφέρουμε τη μανιώδη και βίαιη υπεράσπιση της ασεξουαλικότητας του Ιησού του Ναζωραίου απέναντι σε όσους τον θεωρούν ετεροφυλόφιλο (Τελευταίος Πειρασμός του Σκορτσέζε)¹³² ή ομοφυλόφιλο (ποίημα του περιοδικού *Gay News*)¹³³

Όταν οι φανατικοί κάνουν επεισόδια, βάζουν φωτιές, ξυλοκοπούν, ακόμα και σκοτώνουν τους δημιουργούς και τους οπαδούς της «προσβλητικής» τέχνης, δεν στρέφονται ενάντια σε κάποιον καλλιτέχνη ή σε κάποιο έργο, αλλά ενάντια στο ότι είναι δυνατόν να υπάρξει ένα συνταγματικό δικαίωμα που να θίγει το θεσμό που οι ίδιοι υπερασπίζονται. Αυτό έγινε σαφές σε όλους μετά την επίθεση στο *Charlie Hebdo* τον Ιανουάριο του 2015.¹³⁴

■ ΓΕΛΩΤΟΠΟΙΟΙ;

Ο καλλιτέχνης και ιδίως ο σατιρικός έχει όρια ελευθερίας πολύ ευρύτερα από εκείνα του πολιτικού, του επιστήμονα ή του συζητητή της καθημερινότητας. Αυτό αποτελεί κοινό τόπο και δικαιολογείται με το επιχείρημα ότι η τέχνη έχει ως έναν από τους σκοπούς της να σοκάρει. Αν απαγορευτεί οποιαδήποτε ενοχλητική μορφή τέχνης, το αποτέλεσμα θα είναι ο ακρωτηριασμός της τέχνης.¹³⁵

Αυτό οδηγεί εύκολα στη θέση περί προνομίου της τέχνης και, οριακά, στην προαναφερθείσα θεώρηση περί απολυτότητας του δικαιώματος του

131. Δεν γνωρίζουμε στοχαστή που να ασπάζεται σαφώς αυτή τη θέση. Συνιστά, όμως, το νοπτικό θεμέλιο των φανατικών και συχνά βίαιων αντιδράσεων κατά της βλασφημίας.

132. Η προβολή της ταινίας προκάλεσε έντονες διαμαρτυρίες και οδήγησε φανατικούς χριστιανούς σε βαιότητες. Σε ορισμένα κράτη, απαγορεύτηκε η προβολή. Για την ελληνική της περιπέτεια, βλ. Τσακουράκης, Στ., *ό.π.*, σσ. 21-37.

133. Υπόθεση *Whitehouse vs. Lemon* που κρίθηκε από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το 1979. Το κείμενο της απόφασης ανακτήθηκε από <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74315>

134. Αναλύσεις σε Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) (2015). «Όλα μπορούν να λεχθούν» ή υπάρχουν «εκείνα που δεν λέγονται»; Αθήνα: Βιβλιόραμα.

135. Ανάλυση με αναφορά στην ευρωπαϊκή νομολογία, σε Μάλλιος, Β. – Παπαπαντολέων, Κ. (2015). «Σάτιρα και βλασφημία. Οι περιπέτειες ενός δικαιώματος». Στο Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (επιμ.). *Ο Θεός δεν έχει ανάγκη εισαγγελείας*. Αθήνα: Νεφέλη. σσ. 28-32. Πολύπλευρη και συγκριτική εξέταση του θέματος, σε Venice Commission (ed.). *Tackling blasphemy, insult and hatred in a democratic society*. Strasbourg: Council of Europe.

καλλιτέχνη. Ας υποθέσουμε ότι οι θέσεις αυτές είναι ορθές.¹³⁶ Οι οπαδοί τους πρέπει να παραδεχτούν μία *αυτούπονομεντική* συνέπεια. Η κοινωνία που επιτρέπει στον καλλιτέχνη να λέει τα πάντα δεν τον παίρνει στα σοβαρά, σε αντίθεση με τους λοιπούς πολίτες. Και μάλιστα, όσο περισσότερες ασυλίες αναγνωριστούν στον καλλιτέχνη, τόσο λιγότερο στα σοβαρά λαμβάνεται η παραγωγή του.

Η ποιητική άδεια, η ανοχή για τον γελωποιοό του βασιλιά και για τον τρελό του χωριού είναι μορφές αξιολόγησης της ελευθερίας έκφρασης που εννοιοδοτούν υποτιμητικά ή πάντως συγκαταβατικά τον καλλιτέχνη. Αν ο πολιτικός σχολιαστής δεν μπορεί να πει αιτιώρητα στην τηλεόραση όσα λέει ο Λάκης Λαζόπουλος στο *Αλ Τσαντίρι*, αυτό δείχνει ότι το νομικό πλεονέκτημα του Λαζόπουλου αυτόματα συνδέεται με την κοινωνική κατωτερότητά του. Αν η έννομη τάξη τον έπαιρνε στα σοβαρά, δεν θα του επέτρεπε να λέει όσα λέει. Αυτό ακριβώς κατανοούν οι δεξιοί πολιτικοί που, θεωρώντας το *Αλ Τσαντίρι* πολιτική εκπομπή υπέρ του ΣΥΡΙΖΑ, διαμαρτύρονται. Όντως, αν ο Λαζόπουλος δεν είναι επιθεωρησιακός καλλιτέχνης, αλλά πολιτευτής, πρέπει να εφαρμοστούν άλλα κριτήρια. Συνεπώς, καθοριστικό δεν είναι το υποκείμενο «Λαζόπουλος» ούτε το μέσο «τηλεοπτική εκπομπή», αλλά το είδος λόγου που σε ορισμένες συνθήκες θεωρείται σατιρικό ή όχι.¹³⁷

Αυτό δημιουργεί μία τριμερή κατάταξη Λόγων και δράσεων: ιδιωτικών, δημόσιων (πολιτικών, ακαδημαϊκών) και σατιρικών-καλλιτεχνικών. Σε καθεμιά περίπτωση εφαρμόζονται διαφορετικά κριτήρια αξιολόγησης του επιτρεπτού. Η αντιστοίχιση του βαθμού ανοχής και της «σοβαρότητας» πρέπει να συνυπολογίζεται στις συζητήσεις και τις σταθμίσεις περί τέχνης, μια και η εδραίωση της ελευθερίας του λόγου των καλλιτεχνών συχνά αποδεικνύεται πύρρεια, με σοβαρές πολιτικές συνέπειες.

■ ΑΤΟΠΕΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΕΧΝΗΣ

Στις συζητήσεις και στα σκάνδαλα περί τέχνης εμφανίζονται επί σκηνής υποκείμενα. Κάποιοι δρουν καλλιτεχνικά, ορισμένοι πολιτικοί παράγοντες και πιστοί αντιδρούν, μερικοί διανοούμενοι και δημοσιογράφοι υπερασπίζονται τους καλλιτέχνες. Αν αναλύσουμε τις εν λόγω «περιπτώσεις» και

136. Προσωπικά, θεωρώ αρμόζουσα στα συνταγματικά κράτη που εγγυώνται την ελευθερία στην τέχνη τη θέση του προνομίου. Πάντως, στο κείμενο αυτό δεν ενδιαφέρει η νομική μεταχείριση του καλλιτέχνη, αλλά οι πολιτικές και κοινωνικές συνέπειες της δράσης του και της πρόσληψής τους από το κοινό.

137. Είναι λίγοι οι ερευνητές που αρνούνται την πολιτική ιδιομορφία της τέχνης, άρα την ύπαρξη σχετικού δικαιώματος, διαφορετικού από την εν γένει ελευθερία του λόγου. Βλ. Τάκης, Α. (2008). *Για την ελευθερία της τέχνης*. Αθήνα: Σαββάλας.

«υποθέσεις»,¹³⁸ θα διαπιστώσουμε ότι δεν πρόκειται για άτομα που δρουν ή εμποδίζονται να δράσουν, που καταγγέλλουν ή επικροτούν μία καλλιτεχνική παρέμβαση. Πρόκειται για διαδικασίες που βρίσκονται σε διαρκή κίνηση και διαπραγματεύση.

Η κοινή γνώμη όχι μόνο αγνοεί αυτό το στοιχείο βλέποντας παντού καλά ή κακά υποκείμενα, αλλά και αρέσκειται σε τυποποιήσεις και γενικεύσεις. Σκιαγραφείται έτσι ο ευσεβής πιστός (με το μαχαίρι;), ο ιδεαλιστής (διστραμμένος;) καλλιτέχνης, ο συμπαθής (κυνικός;) γελοιογράφος, ο φιλελεύθερος (αφελής;) διανοούμενος, ο άθλιος (δικαίως αγανακτισμέ;) τρομοκράτης.

Αυτά τα φανταστικά υποκείμενα χρησιμοποιούνται ακολούθως στην πολιτική αντιπαράθεση και δημιουργούν ταυτίσεις. «Είμαστε» *Charlie*, «είμαστε» αντι-*Charlie* ή ίσως και τα δύο ταυτοχρόνως.¹³⁹ Αυτό συμβάλλει στην παγίωση κατηγοριών (οι μουσουλμάνοι, οι καλλιτέχνες, οι φασίστες, οι αριστεροί).

Με άλλα λόγια, οι υποθέσεις ελευθερίας τέχνης αποτελούν μέσα για την επιβεβαίωση στερεοτύπων με υψηλή ιδεολογική φόρτιση. Το πρωταρχικό μέλημα όσων τις αναλύουν πρέπει να είναι η αποδόμηση των υποκειμένων για να φανούν οι ουσιαστικοί ρόλοι των διαδικασιών και τα συμφέροντα που εμπλέκονται.

■ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΜΑΧΗ

Από ρεαλιστική άποψη, μόνο όριο της ελευθερίας της έκφρασης και της τέχνης είναι η πολιτική εξουσία που θα απαγορεύσει κάτι. Αυτό το «κάτι» είναι απρόβλεπτο, δεδομένου ότι αποτελεί προϊόν της διαδικασίας αντιπαράθεσης γύρω από την ύβριν. Οι ηθικοί κανόνες, η ευπρέπεια, οι παραδόσεις, οι επαγγελματικοί κώδικες και τα ανάλογα δεν μπορούν να επιβάλουν a priori σαφή όρια.

Το να είμαστε υπέρ ή κατά ενός καλλιτέχνη σημαίνει απλώς ότι παίρνουμε θέση σε μία πολιτική αντιπαράθεση γύρω από το τι μπορεί να λεχθεί και να γίνει «εδώ και τώρα». Η δε κρατική απόφαση να κλείσει μία έκθεση, να διωχθούν ποινικά οι συντελεστές της ή, αντιθέτως, να χρηματοδοτηθεί ή και να βραβευθεί μία καλλιτεχνική δημιουργία συνιστά συγκυριακή στάθμιση και απόφαση. Τα όρια είναι μία κινούμενη άμμος, αμιγώς πολιτική.¹⁴⁰

138. Η ετυμολογία των λέξεων «περίπτωση» και «υπόθεση» ίσως έχει κάποια (συνδηλωτική) σημασία.

139. Για τα πολιτικά υποκείμενα που παγιώνουν οι υποθέσεις βλασφημίας, βλ. Δημούλης, Δ. (2015). «Το υπέδαφος των αιματηρών βλασφημιών». Στο Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.). «Όλα μπορούν να λεχθούν» ή υπάρχουν «εκείνα που δεν λέγονται»; Αθήνα: Βιβλιόραμα, σσ. 49-51.

140. Δημούλης, Δ. (2008). «Λογοκρισίες της θειολογίας και σχέσεις κοινωνικής εξουσίας». Στο Ζιώγας, Γ. – Καραμπίνης, Λ. – Σταυρακάκης, Γ. – Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) (2008). *Όψεις λογοκρισίας στην Ελλάδα*. Αθήνα: Νεφέλη – PLATFORMES. Lunardi, S. – Χριστόπουλος, Δ. – Δημούλης, Δ. (2010). «Όρια της ελευθερίας της τέχνης και του φιλελευθερισμού». *Θέσεις*, τεύχος 113.

Αυτό γίνεται σαφές στην ανάλυση συγκεκριμένων υποθέσεων. Για παράδειγμα, η μελέτη των διαχρονικών τοποθετήσεων της ελληνικής δικαιοσύνης σε υποθέσεις υπέρβασης των ορίων του λόγου έδειξε μία θεμελιώδη διχοτομία.¹⁴¹ Όταν οι κατηγορούμενοι είναι δεξιών ή και φασιστικών πεποιθήσεων, η δικαιοσύνη δείχνει έναν εξαιρετικά εξεζητημένο νομικό εαυτό. Επικαλείται την αναλογικότητα, τις συνταγματικές αρχές, τον νομικό πολιτισμό, την ευρωπαϊκή νομολογία και άλλα στοιχεία της θεωρίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, με σκοπό να δικαιολογήσει τη δράση των κατηγορουμένων – ακόμα και όταν εκείνοι μιλούν για «υπανθρώπους» και για εχθρούς που πρέπει να εξοττωθούν. Όταν, αντιθέτως, οι κατηγορούμενοι είναι αριστερών πεποιθήσεων ή ανήκουν σε (αντ;)εθνικές μειονότητες, η ελληνική δικαιοσύνη επιμένει στο γράμμα του νόμου, «λψσιμονώντας» αρχές, θεωρίες και διεθνή νομολογιακά στάνταρντ: Καταστέλλει τις ενοχλητικές εκφράσεις και δράσεις ως προσβάλλουσες την τιμή ή προκαλούσες δημόσια ανησυχία.

Το συμπέρασμα είναι ότι δεν πρόκειται για υποκείμενα, για πράξεις και για ατομικά δικαιώματα που το κράτος αντιμετωπίζει με βάση πάγιους κανόνες. Πρόκειται για διαδικασίες πολιτικής αντιπαράθεσης. Τα δικαστήρια δεν πάσχουν από σχιζοφρένεια. Εκδηλώνουν την αναμενόμενη στο πεδίο αυτό μεροληπτικότητα, δεδομένου ότι ανήκουν στο βαθύ (και βαθύτατα δεξιό-κατασταλτικό) ελληνικό κράτος.¹⁴² Ακριβώς όπως οπαδοί της ιδεολογίας «Πίστις και Πατρίς», όπως ο κύριος Αντώνης Σαμαράς διαδήλωναν υπέρ της ελευθερίας λόγου του *Charlie*, ενώ το αναμενόμενο θα ήταν να βρίσκουν αποκρουστικό και ποινικά κολαστέο το περιεχόμενο του εντύπου.

■ ΟΙ ΑΣΥΜΜΕΤΡΙΕΣ

Η περί ελευθερίας της τέχνης αντιπαράθεση χαρακτηρίζεται από ασυμμετρίες που επηρεάζουν το αποτέλεσμα. Η πρώτη είναι η ασυμμετρία πολιτικής ισχύος. Από τη μία πλευρά βρίσκονται καλλιτέχνες, μεμονωμένοι ή πάντως ελάχιστα οργανωμένοι. Απέναντί τους βρίσκονται κράτη και θεσμικά οργανωμένες θρησκείες. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες οι καλλιτέχνες υποστηρίζονται ενεργά από κράτη, ΜΜΕ, ακόμα και από λαϊκές κινητοποιήσεις, όπως συνέβη στις υποθέσεις Σατανικών Στίχων και *Charlie*. Αλλά ο κανόνας είναι η έντονη ασυμμετρία.

141. Βασιζόμαστε στην εξαιρετικά τεκμηριωμένη και οξυδερκή εργασία της Κλειώς Παπαπαντολέων. Βλ. Παπαπαντολέων, Κ. (2014). «Η Δικαιοσύνη». Στο Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) (2014). *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά. Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Στρατός, Εκκλησία*. Αθήνα: Νήσος, σσ. 166-215.

142. Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) (2014), *ό.π.*

Η δεύτερη ασυμμετρία έγκειται στα μέσα δράσης. Ενώ οι καλλιτέχνες ασκούν άυλη κριτική, οι επικριτές τους ασκούν βία με επιθέσεις λόγω και έργω, και ζητούν το υλικό μέτρο της λογοκρισίας και συχνά του ποινικού κολασμού.

Η τρίτη ασυμμετρία έγκειται στα κίνητρα. Όποιος επικρίνει ή ειρωνεύεται τους Μεγάλους Θεσμούς (Πατρίδα, Θρησκεία, Οικογένεια) έχει συνήθως ευγενή (καίτοι μη αλτρουιστικά) κίνητρα. Ασκει κριτική γιατί επιθυμεί να συμβάλει στη δημιουργία ενός καλύτερου, μη σκοταδιστικού κόσμου. Δεν αποκλείεται τα κίνητρα να είναι λιγότερο ευγενή (μίσος, επιδίωξη πολιτικής προβολής, ίσως και οικονομικού κέρδους). Σε κάθε περίπτωση, όμως, διαφέρουν ριζικά από τα παγίως ιδιοτελή κίνητρα όσων υπερασπίζονται τους Μεγάλους Θεσμούς.

Πριν επικρίνουμε, λοιπόν, κάποιον καλλιτέχνη για το ότι είναι κακόγουστος ή ξεπερνά τα όρια, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας αυτές τις ασυμμετρίες.

■ ΕΥΦΗΜΙΣΜΟΙ

Ο επικρινόμενος ως βλάσφημος καλλιτέχνης εμφανίζει τη δράση του ως άσκηση ελευθερίας και ως ατομική πράξη. Ο επίδοξος ή πραγματικός λογοκριτής προσπαθεί παρομοίως να δικαιολογήσει την παρέμβασή του ως μέσο προστασίας της ατομικής ελευθερίας (συνείδησης, τιμής, αξιοπρέπειας).

Η κριτική σκέψη δείχνει ότι η ατομικότητα και η ελευθερία αποτελούν ψευδώνυμα σχέσεων εξουσίας, που δομούν το επιτρεπτό και το απαγορευμένο και με τον τρόπο αυτό καθορίζουν την κίνηση των υποκειμένων.

Οι εγκαταστάσεις με το όνομα *Dismaland* (Ζοφερή Χώρα) αποτελούν μία σαρκαστικά κατοπτρική αναπαράσταση των πάρκων αναψυχής με πρότυπο τη σχεδόν ομόνη *Disneyland*. Οργανωμένη από τον street artist Banksy, σε εγκαταλειμμένο λούνα παρκ μιας παρακμάζουσας παραθαλάσσιας κωμόπολης της Αγγλίας το 2015, η *Dismaland* επιδιώκει να είναι ένα *bemusement park* το οποίο προσφέρει στους επισκέπτες άθλια εκθέματα, προσβλητικά σουβενίρ και κακόκεφους υπαλλήλους που δείχνουν την αποκρουστική πλευρά της «δυτικής» ελευθερίας και ευημερίας: «a sinister twist on Disneyland».¹⁴³

Δεν είχα την τύχη να επισκεφθώ την *Dismaland*, αλλά τα όσα είδα και διάβασα περί αυτής μου δημιουργούν τη ίδια αίσθηση με τις συζητήσεις περί ελευθερίας και δικαιωμάτων σε θέματα λογοκρισίας και βλασφημίας. Χρησιμοποιείται το λεξιλόγιο των δικαιωμάτων, των αξιών και των ατόμων, ενώ στην ουσία πρόκειται για ρευστές διαδικασίες και για πολιτικές συγκρούσεις.

143. Ανακτήθηκε από <https://en.wikipedia.org/wiki/Dismaland>

Βρισκόμαστε στην *Dismaland* που πολλοί συγχέουν με την *Disneyland* των κυρίαρχων πολιτικονομικών συζητήσεων.

■ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Αν οι παραπάνω διαπιστώσεις και η σύγκριση θεωρηθούν πειστικές, προκύπτουν δύο σημαντικές συνέπειες. Η πρώτη έχει νομικό χαρακτήρα με πολιτικές προεκτάσεις. Τα νομικά όρια της ελευθερίας της τέχνης και η πολιτική της υπόσταση διαφέρουν δομικά από τα ισχύοντα για την ελευθερία του λόγου που δεν έχει καλλιτεχνικούς-σατιρικούς σκοπούς. Αυτή η διάκριση αναδιαμορφώνει το νομικό πεδίο πολλών αντιπαραθέσεων που σήμερα συγχέουν τις δύο αυτές μορφές ελευθερίας.

Η δεύτερη συνέπεια έχει καθαρά πολιτικό χαρακτήρα. Η τοποθέτησή μας υπέρ ή κατά της άσκησης της ελευθερίας της τέχνης δεν απορρέει από κάποια αρχή που οι κήσορες παραβιάζουν (για παράδειγμα, το φιλελευθερισμό ή την ανοχή). Με ανάλογο τρόπο, ο καλλιτέχνης που ενοχλεί κάποιους δεν διαπράττει ύβριν, θίγοντας κάτι ουσιοκρατικά ιερό ή αξιολογούμενο.

Ό,τι και αν ισχυρίζεται η ουσιοκρατία και η σκέψη της απολυτότητας, ούτε ο καλλιτέχνης ούτε οι αντίπαλοί του προσπατούν θέσεις, αρχές και αξίες. Δεν πρόκειται για μάχη του Καλού με το Κακό ή του θετικού με το αρνητικό. Όλοι οι εμπλεκόμενοι επιχειρούν να *διευρύνουν* το πεδίο πολιτικής ισχύος τους, μέσω της επιβολής μιας απαγόρευσης ή μέσω της άρσης της. Συμμετέχουν σε έναν πολιτικό αγώνα, με σκοπό τη μετατόπιση ορίων και συσχετισμών δύναμης. Πρόκειται για αντιπαράθεση με δομική ομολογία των σκοπών, χωρίς αυτό να απαλείφει τις ασυμμετρίες που απαρτιζόμαστε στην αντίστοιχη υποενοότητα.

Με άλλα λόγια, η τέχνη που συγκρούεται με την κοινωνική ηθική ορισμένων ομάδων και με τους Μεγάλους Θεσμούς που την εκφράζουν ασκεί πολιτική με άλλα μέσα. Αυτό δεν είναι κακό και μάλιστα μπορεί να έχει προοδευτικά αποτελέσματα, δεδομένου ότι η ενοχλητική ή βλάσφημη τέχνη καλεί το κοινό να σκεφτεί, να (επι)κρίνει και να δράσει. Ωστόσο, δεν είναι σκόπιμο να τοποθετούμαστε σε συγκρούσεις περί τέχνης (και σάτιρας) με επιχειρήματα ηθικής αρχής ή νομικής ορθότητας μιας καλλιτεχνικής έκφρασης, χωρίς να συνειδητοποιούμε τον πολιτικό χαρακτήρα της αντιπαράθεσης και τα επίδικα αντικείμενά της.

Η *Dismaland* δεν είναι *Disneyland*. Και οι ευφημισμοί δεν είναι κυριολεξίες.

Η λογοκρισία στην Ελλάδα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Πηνελόπη Πετσίνη – Δημήτρης Χριστόπουλος

**ΙΔΡΥΜΑ
ΡΟΖΑ
ΛΟΥΞΕΜΠΟΥΡΓΚ**
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΛΛΑΔΑΣ